

ZÁJMENNÉ SKLOŇOVÁNÍ

Druhou formálně odlišenou skupinou deklinačních typů jmenné flexe je zájmená deklinace. Ta je velmi starobylá (některé typy zájmené deklinace jsou nejstaršími flektivními třídami jmen). Obecně platí, že 1. většina zájmen se skloňuje podle zájmené deklinace, nicméně některá zájmena se mohou skloňovat podle deklinace složené (např. vztažné a tázací zájmeno *který*), 2. příslušníci některých ostatních slovních druhů (zejména číslovky) se mohou skloňovat podle některé ze zájmených deklinací. Pro flektivní morfologii zájmen není příliš důležitá jejich funkční stránka, tj. jestli jde o osobní, tázací nebo ukazovací zájmena, mnohem důležitější je gramatický rod, resp. to, jestli dané zájmeno vyjadřuje, nebo naopak nevyjadřuje gramatickou kategorii rodu. Podle tohoto kritéria se zájmené deklinace dělí na deklinaci bezrodou a rodovou.

Ve vývoji zájmené deklinace se uplatnilo několik trendů:

1. výrazné vzájemné tvarové sblížování rodové zájmené deklinace a deklinace složené (např. koncovky měkké složené deklinace pronikající v některých dialektech do deklinace zájmené: *našich* → *naších*);
2. hláskové změny zpočátku jen mírně podpořily rozdíl mezi měkkými a tvrdými rodovými deklinacemi (ten se vytvořil především na základě psl. přehlásek **u* > *i*, **o* > *e*): *tu – ju* > *tu – ji*; v mladším vývoji se pak podobně jako u jmenné deklinace projeví unifikační tendence mezi měkkou a tvrdou deklinací (v období po 15. stol.);
3. pádový synkretismus: *tobú, sobú* → *tebú, sebú*;
4. vzájemné tvarové ovlivňování zájmených deklinací: *nám* → *nem* (podle *těm*), *o čem* → *o čom* (podle *tom*), a naopak *o tom* → *o tem* (podle *o něm*);
5. inovace pádových forem zaniklých v důsledku zániku jerů: **čb* > **č* → *čso*, **jb* > **j* → *jej, jen(ž)*, **sb* > **s* → *sen*, **tō* > **t* → *ten, tet*;
6. kmenový supletivismus – kromě starobylých osobních zájmen, jejichž supletivismus má své kořeny ide. *typu jáz – mně* se vytvářejí případy nové, jako *je on – jeho*);
7. podobně jako v jiných jmenných deklinacích se také v této deklinaci prosazuje genitiv-akuzativ; na rozdíl od jmenných deklinací však původní formy mnohdy zůstaly zachovány (existence dubletních forem pak byla využita slovosledně – srov. níže), dokonce často pronikly do genitivu (zejména se to týká krátkých a dlouhých tvarů bezrodých zájmen *mě – mně, tě – tebe, sě – sebe*);
8. ustálení krátkých variant pádových forem, které se proměnily ve stálé klitika, např. *mě, tě, sě, jeho* > *ho* > *ho*, *jemu* > *mu* > *mu*.

BEZRODÁ ZÁJMENNÁ DEKLINACE

Tato deklinace je velmi starobylá, jak napovídá absence gramatické kategorie rodu a kmenový suppletivismus, jimiž se tato zájmena vyznačují: v sg. zájmena 1. osoby alternují kořeny *az- – *m-, v du. *v- – *n-, v pl. *m- – *n-.

	1. osoby	2. osoba	zájmeno reflexivní (zvrtné)
sg.			
1.	<i>jáz / já</i>	<i>ty</i>	–
2.	<i>mne / mě</i>	<i>tebe / tě</i>	<i>sebe / sě</i>
3.	<i>mně / mi</i>	<i>tobě / ti</i>	<i>sobě / si (?)</i>
4.	<i>mě / mne</i>	<i>tě / tebe</i>	<i>sě / sebe</i>
6.	<i>mně</i>	<i>tobě</i>	<i>sobě</i>
7.	<i>mnú</i>	<i>tobú / tebú</i>	<i>sobú / sebú</i>
du.			
1.	<i>vě / va / ma</i>	<i>*va / vy</i>	
2.	<i>najú</i>	<i>vajú</i>	
3.	<i>nama</i>	<i>vama</i>	
4.	<i>*na / ny / najú</i>	<i>*va / vy / vajú</i>	
6.	<i>najú</i>	<i>vajú</i>	
7.	<i>nama</i>	<i>vama</i>	
pl.			
1.	<i>my</i>	<i>vy</i>	
2.	<i>nás</i>	<i>vás</i>	
3.	<i>nám / nem</i>	<i>vám / vem</i>	
4.	<i>ny / nás</i>	<i>vy / vás</i>	
6.	<i>nás</i>	<i>vás</i>	
7.	<i>námi</i>	<i>vámi</i>	

Tvary odlišené v tabulce tučným řezem písmem jsou původní formy navazující na předchozí psl. fázi. Některé z těchto forem se liší od stsl., což lze přičíst na vrub nářečním diferencím pozdní psl. V genitivu sg. zájmena 1. osoby je na místo stsl. *mene* nutno předpokládat východiskovou formu **mōne* (> *mne*). V dat. a lok. zájmen *ty*, *sě* se na místo

stsl. objevuje podoba s kořenným -o- (stsl. *tebě, sebě* X stč. *tobě, sobě*). Některé původní duálové formy nejsou ve stč. již doloženy: tabulka zachycuje, že původní tvary akuzativu *du*, *na*, nominativu a akuzativu *va* jsou nahrazovány formami plurálovými (tj. *ny/najú, vy*). Dativní formy sg. *mi, ti, si* (?) jsou starobylé enklitické formy. Nicméně existence dativní enklitické formy *si* ve stč. je sporná. I když nejstarší známé doklady této krátké formy pocházejí z památek vzniklých na konci 15. stol., hojněji se začíná objevovat až v textech ze 17. století.

Nominativ sg. *jáz*, který představuje pokračování psl. podoby **azъ* (*j-* je protetické), byl na sklonku 14. stol. nahrazen formou *já* (všechny ostatní pádové formy končí na samohlásku, a proto lze v tomto případě uvažovat o změně motivované snahou přizpůsobit fonémickou strukturu této pádové formě formám ostatních pádů). Ve všech rodech lze sledovat výsledky působení genitivu-akuzativu: v sg. zůstaly původní krátké tvary zachovány, dokonce pronikly do genitivu. Vznikly tak dubletní formy, které se následně (v průběhu 14. a 15. století) odlišily co do přízvučnosti: *mne* – *mě*, *tebe* – *tě*, *sebe* – *sě* (krátké formy získaly status enklitik, *tě* a *sě* dokonce enklitik stálých). Podobně vedle sebe existovaly dublety v plurálových formách *nás* – *ny*, *vás* – *vy*. Avšak formy *ny*, *vy*, které si zachovaly svou akuzativní platnost, zanikly v 16. stol. V instrumentálu sg. byly v průběhu 14. stol. tradiční tvary *tobú, sobú* nahrazeny tvary *tebú, sebú* – svou roli zde patrně sehrál vliv forem genitivu *tebe, sebe*, jak ukazují nářeční dativy *sebje, tebj* (jihočeské, moravskoslezské a východomoravské), po jejichž vzniku měly přízvučné formy strukturu: *s-eb- / t-eb-*. Novotvar nom. *du*. *va* se utvořil patrně podle formy *dva, dobra*, která se vyskytuje v zájmené a jmenné deklinaci; forma *ma* vznikla podle ostatních duálových forem připojených k plurálovému kořeni *m-* (v tomto momentu se shoduje vývoj plurálových forem zájmena 1. osoby s vývojem koncovek 1. os. pl.: *vě* → *va* → *ma* X *-vě* → *-va* → *-ma*).

Bouřlivý vývoj prodělala tato zájmena v českých dialektech: po rozvinutí jotace u zájmena *mě* > *mje* a následném asimilaci místa artikulace *j* > *ň* (*mje* > *mňě*) došlo k vytvoření jedné formy [*mňě*], kdežto v dialektech bez asimilace místa artikulace *mje* > *mňe*, které zachovaly formy [*mje*], zobecnila podoba *mje* v genitivu, dativu, akuzativu a lokálu. V některých dialektech zanikla příklonná forma *mi*, v jiných zase přízvučná forma *mne*. Jinde došlo k unifikaci dativu a lokálu: *mě* – *mi*, *tě* – *ti*, *se* – *si*. Ve východní části moravských dialektů nastalo zjednodušení skupiny *mň-* > *ň-* (dat. *ně*, ak. *ňe/ňa*).

RODOVÁ ZÁJMENNÁ DEKLINACE

A/ Měkká deklinace

sg.	m.	n.	f.
1.	<i>jen</i> <i>on</i>	<i>je</i> <i>ona</i>	<i>jě</i> <i>ono</i>
2.	<i>jeho / něho / jho / ňho/ jeh / ho</i>	shodné s m.	<i>jie / nie / jí / ní / jie/ niej / jeje / jejeje / její</i>
3.	<i>jemu / němu / jmu / mu</i>	shodné s m.	<i>jí / ní / jie / nie / jie/ niej / jeje / jejeje / jejech</i>
4.	<i>-ň / ji / ni / jen / něn / jej / něj / jeho / něho / jho / ňho / jeh / ho</i>	<i>je / ně</i>	<i>ju / ňu</i>
6.	<i>jem / něm</i>	shodné s m.	<i>jí / ní / jie / nie / jie/ niej / jeje / jejeje / jejech</i>
7.	<i>jím / ním</i>	shodné s m.	<i>jú / ňú</i>
du.			
1.	<i>jě / ně</i>	<i>ji / ni</i>	shodné s n.
2.		[?] <i>jú / ňú / jejú</i>	
3.		[?] <i>jima / nima</i>	
4.	<i>jě / ně</i>	<i>ji / ni</i>	shodné s n.
6.		[?] <i>jú / ňú / jejú</i>	
7.		[?] <i>jima / nima</i>	
pl.			
1.	<i>ji</i> <i>oni</i>	<i>jě</i> <i>ona</i>	<i>jě</i> <i>ony</i>
2.		[?] <i>jich / nich / jejich</i>	
3.		[?] <i>jim / ním</i>	
4.		[?] <i>jě / ně</i>	
6.		[?] <i>jich / nich</i>	
7.		[?] <i>jimi / nimi</i>	

[?] Pádová forma společná všem rodům

Vývoj této deklinace podlehl celé řadě hláskových a morfologických změn. Při jejich výkladu je nutno od sebe oddělit změny, které se týkají této deklinace, od změn, které se týkají vývoje forem zájmena **jb, ja, je* (viz níže).

a) Vývoj měkké deklinace

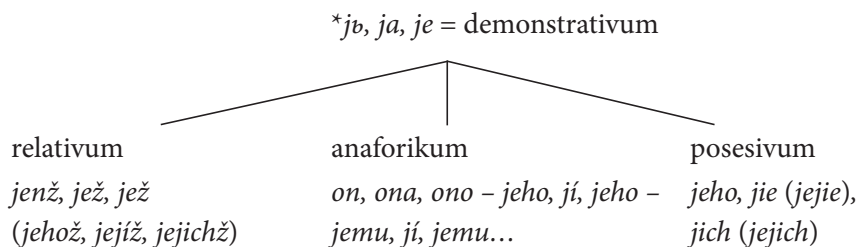
Podobně jako v jiných zájmenných deklinacích pronikla genitivní forma *jeho* do ak., a to u životných forem. V singuláru f. se projevují stejné tendence jako ve vývoji jiných adjektivních a zájmenných deklinací: 1. do dativu a lokálu pronikají unifikované formy *-iej*, původem od tvrdé složené deklinace, 2. pádové formy genitivu, dativu a lokálu se vzájemně tvarově vyrovnávají: jednak ve prospěch formy genitivu (jak je to ve spisovné č.): *jie > jí*, jednak ve prospěch formy dativu a lokálu *jí/jiej*.

V češtině střední doby se tato deklinace začala sblížovat s deklinací složenou měkkou. Tento vliv se projevuje v dlouhých koncovkách zájmenné deklinace: *jich* → *jích, našich* → *naších* (podle *pěších*), což je patrně zejména v dialektech. Ve středočeských dialektech se projevuje tvarového ovlivňování měkké a tvrdé deklinace zájmenné rodové deklinace v lokálové formě sg. m. *o ňom*, vzniklé podle formy tvrdé deklinace *o tom*.

b) Vývoj zájmena **jb, ja, je*

Funkční morfologie

Toto zájmeno mělo původně zřejmě funkci demonstrativní a anaforickou, později funkci relativní. V dalším vývoji se demonstrativní funkce vytratila, ve zbývajících dvou funkcích pak bylo zájmeno formálně odlišeno: 1. stabilní součástí slovoformy relativního zájmena se stalo enklitické *-ž* (nominativ sg. *jen-ž, jě-ž, je-ž*), 2. v nominativu anaforického zájmena se ustálila pronominální forma s jiným anaforickým kořenem **on-* (**onъ, ona, ono*), jehož pádové podoby odpovídají rodové zájmenné deklinaci tvrdé **tъ, ta, to* (toto zájmeno se tedy vyznačuje kmenovou supletivností **on-* X **j-*). Tvarová soustava anaforického zájmena dala vzniknout novému zájmenu, a to posesivnímu zájmenu 3. osoby *jeho, jie (jejie), jich (jejich)*. Funkční vývoj znázorňuje následující přehled:

Posesivní formy vznikly z forem genitivních, které měly původně status neshodného přívlastku. Zájmenné formy v nominální frázi typu *otec jeho, otec jie, otec jejich* měly původně stejnou syntaktickou platnost jako neshodný přívlastek v nominální skupině: *otec K. Nováka, otec K. Novákové, otec K. a K. Novákových*. Proměna adnominálních genitivů v samostatná posesivní zájmena kulminoval v průběhu 14. a 15. století. Mezi formální projevy této změny patří: 1. změna slovosledu – *jeho, její, jejich* se začaly klást podobně jako jiné shodné přívlastky prototypicky do antepozice; 2. vznik flexe – forma feminina *jejie* (> *její*) se od konce 16. stol. skloňuje podle složené měkké deklinace (ostatním formám *jeho, jejich* bránilo jejich zakončení zařadit se k některé jmenné flexi – mohli bychom je chápat jako flektivní formy s polyhomonymní pádovou formou); 3. formální odlišení: kolísání forem *jeho – ho, jemu – mu* posloužilo jako vzor k formálnímu odlišení posesiv od anaforik – ve tvaru feminina *jie* a plurálu *jich* se vytvořilo neetymologické iniciální *je-*: *je+jí, je+jich*).

Flektivní morfologie

Jak již bylo řečeno, citovaná tabulka reprezentuje stč. formy zájmen **jb, ja, je*; ty pádové formy, které přímo navazují na psl. stav, jsou odlišeny tučným písmem.

Na vývoj forem nominativu a akuzativu m. sg. se podepsal zánik lichého jeru, neboť tím původní forma ztratila vokalický komponent slabiky **jb > j*. Tato situace byla ve stč. vyřešena: 1. rozšířením původní formy sufixem **-nɔ* (**jb-nɔ > jen*, tato forma je dnes známá z relativních tvarů *jen-ž*), 2. reduplikací **jb-jb > jej*, 3. změnou nevokalického *j* ve vokál *i*, v předložkové frázi v podobě *ni*: *na ni*, *na něho* (tyto formy byly zachyceny v nejstarší vrstvě některých východomoravských dialektů). Zbytky původního **j* zůstaly zachovány ve spřežkách *veň* (< **vɔňb* < **vɔn jb*), *zaň* (< **zaňb* < **za jb*), *proň* (< **proňb* < **pro jb*).

Během vývoje od psl. do stč. se postupně tvořilo pravidlo, že následuje-li zájmeno **jb, ja, je* po předložce, mění se *j-* na *ň-*. Toto pravidlo vzniklo reanalýzou vlastností starobylých předložek **sɔn/sɔ*, **vɔn/vɔ*, které měly původně dlouhou a krátkou variantu (možná k nim patřilo také **kɔn / kɔ*). Stejně jako v nč. tvořila předložka se svým

substantivem fonetickou jednotku (tzv. přízvukový takt). Jestliže se dlouhá varianta předložky dostala do kontaktu se zájmenným tvarem začínajícím *j-*, došlo k palatalizaci finálního *-n* předložky iniciálním *j-* zájmena: **sъn+jimъ* → **sъňimъ*, **vъn+jemъ* → **vъňemъ*. Od okamžiku, kdy dlouhé formy předložek zanikly, přestalo být jasné, jaký byl původ *ň* v tomto tvaru, a tak začalo být interpretováno jako forma diktovaná předložkou. Odtud už nebylo daleko k přenesení tohoto pravidla na všechny předložky: vytvořilo se pravidlo, že nachází-li se toto zájmeno po předložce, mění se jeho iniciální *j-* → *ň-*. Nicméně toto pravidlo nebylo úplně stabilní, a tak lze ve starších českých textech pozorovat projevy unifikační tendence vedoucí k zobecnění zájmenných forem s iniciálním *j-*, nebo naopak *ň-* v jakémkoli kontextu.

U forem genitivu sg. m. a n. *jeho* a a dativu sg. m. a n. *jemu* se v důsledku nepřízvučnosti první slabiky redukoval první vokál. Z náslovného *j-* vznikla tzv. pobočná slabika: *jeho* > *ʲho*, *jemu* > *ʲmu*. Pobočné slabiky byly následně odstraněny: *ʲho* > *ho*, *ʲmu* > *mu*. Zbytky iniciálního *j-* v jmenovaných zájmenných formách jsou známy z dialektů, v nichž zůstalo zachováno ve formě *ň-* (*doňho*). Existence dlouhé a krátké formy byla využita funkčně: z krátkých tvarů se vytvořily formy stálých enklitik *ho*, *mu*. U podob genitivu sg. m. a n. se ve stč. ojedinele objevil jiný případ redukce, který byl v následném vývoji odstraněn: zánik *-o* ve formě *jeho* > *jeh*.

Podobně jako v jiných zájmenných deklinacích pronikla genitivní forma *jeho* do akuzativu, a to u životných forem (tvaru *jej*, *jen*, {*j*}*i* byly z hlediska rodu nerozlišené). Původně životná podoba *ho* se dokonce v nč. stala pádovou formou akuzativu sg. středního rodu. V singuláru f. se projevil stejné tendence jako v jiných deklinacích adjektiv a zájmen: 1. do dativu a lokálu pronikla unifikovaná forma *-iej*, původem od tvrdé složné deklinace, 2. tvary genitivu, dativu a lokálu se vzájemně tvarově vyrovnaly – jednak ve prospěch podoby genitivu (jak je to ve spisovné č.): *jie* (> *jí*), jednak ve prospěch formy dativu a lokálu: *jí/jiej*.

Podobným způsobem se skloňovala také další zájmena:

c) *Náš, nášě, naše / váš, vášě, vaše*

Tato zájmena se skloňovala podle měkké zájmenné rodové deklinace. Na rozdíl od nové češtiny byly dvojslabičné formy dlouhé, kdežto trojslabičné krátké. Teprve v průběhu češtiny střední doby (v 16. a 17. stol.) se tyto formy analogicky zkrátily podle trojslabičných krátkých tvarů. Již od nejstarší doby se v této deklinaci objevovaly formy složené deklinace: genitivu pl. *naších*, dativu pl. *naším*.

d) *S(en), sie, se (sie)*

	m.	n.	f.
sg.			
1.	<i>-s / sen / sien / sí</i>	<i>se / sie</i>	<i>sie</i>
2.	<i>seho / sieho</i>	shodné s m.	<i>sie / sé / siej / séj</i>
3.	<i>semu</i>	shodné s m.	<i>sí / siej / séj</i>
4.	<i>-s / sen / sien / sí / seho / sieho</i>	<i>se / sie</i>	<i>s'ú</i>
6.	<i>sem / siem</i>	shodné s m.	<i>sí / siej / séj</i>
7.	<i>sím</i>	shodné s m.	<i>sú</i>
du.			
1.	–	–	–
2.		–	
3.		[?] <i>sima</i>	
4.	–	–	–
6.		–	
7.		[?] <i>sima</i>	
pl.			
1.	<i>si</i>	–	–
2.		[?] <i>sich / sěch</i>	
3.		[?] <i>sim / sěm</i>	
4.	–	–	–
6.		[?] <i>sich / sěch</i>	
7.		[?] <i>simi / sěmi</i>	

[?] Pádová forma společná všem rodům

Toto zájmeno je ve stč. již v zánikovém stádiu, jak svědčí skutečnost, že některé jeho pádové formy jsou nedoloženy (až na dativ a lokál *sima* scházejí duálové formy, podobně nejsou doloženy formy akuzativu pl. a nominativu sg. f. a n.). Zájmeno definitivně zaniklo v 16. stol., do dnešní češtiny po něm zůstaly jen stopy (*leto-s* ‚tento rok‘, *dne-s* ‚tento den‘).

V psl. se většina forem shodovala s deklinací **jb, ja, je*, s výjimkou nominativu a akuzativu. Ve stč. se tato deklinace ještě více sblížila s deklinací **jb, ja, je* (v nominativu sg. f. se prosadila inovovaná forma *sie* na místo původní **si*).

e) Čí, ký(ž), tý(ž)

Tímto způsobem se v psl. z velké části skloňovala také zájmena *ký, -á, -é* (* < *kyjb, kaja, koje*) a *čí, čie, čie* (< * *čijb, čija, čije*). Po provedení kontrakce se jejich formy ztotožnily s deklinací složenou tvrdou (*ký*) nebo měkkou (*čí*).

Podobným způsobem jako *ký(ž)* se skloňovalo zájmeno *tý(ž)*. Z tohoto zájmena vzniklo ustrnutím *týden* (původně nominální fráze, v níž se obě jednotky skloňovaly samostatně *tý-den*, do *tého-dne*, v *tým-dni*). Zbytky tohoto stavu lze pozorovat ve smíšené deklinaci nč. *týž(e)*, obsahujícího v některých pádech vedle složených forem také formu zájmennou rozšířenou o ustrnulé *těž*: lok. sg. *tém-ž, tém-že* X *tom-těž*, instr. sg. *tým-ž* X *tím-těž*. Tyto dublety mají své historické kořeny, neboť zájmeno *týž* se mohlo také kombinovat se zájmenem *ten* (*ten-týž*), přičemž obě části se ohýbaly samostatně: *ten-týž, ta-táž, to-těž*, gen. *toho-téhož*.

B/ Tvrdá deklinace

	m.	n.	f.
sg.			
1.	<i>t / ten / tet</i>	<i>to</i>	<i>ta / tá</i>
2.	<i>toho / toh / teho</i>	shodné s m.	<i>té / tej / téj / tiej</i>
3.	<i>tomu / temu</i>	shodné s m.	<i>tej / téj / tiej / té</i>
4.	<i>t / ten / tet / toho</i>	<i>to</i>	<i>tu / tú</i>
6.	<i>tom / tem</i>	shodné s m.	<i>té / tej / téj / tiej</i>
7.	<i>tiem / tým</i>	shodné s m.	<i>tú / mezi tojú</i>
du.			
1.	<i>ta</i>	<i>tě</i>	shodné s n.
2.		[?] <i>tú</i>	
3.		[?] <i>těma</i>	
4.	<i>ta</i>	<i>tě</i>	shodné s n.
6.		[?] <i>tú</i>	
7.		[?] <i>těma</i>	
pl.			
1.	<i>ti / tí</i>	<i>ta</i>	<i>ty</i>
2.		[?] <i>těch / tech / tych / tých</i>	
3.		[?] <i>těm / tem / tym / tým</i>	
4.	<i>ty</i>	<i>ta</i>	<i>ta</i>
6.		[?] <i>těch / tech / tych / tých</i>	
7.		[?] <i>těmi / temi / tymi / tými / těma</i>	

[?] Pádová forma společná všem rodům

Podle tvrdé zájmenné rodové deklinace se v psl. skloňovaly také následující zájmena a číslovky: **tolikъ*, -a, -o ,tak velký'; **tъ(že)*, *ta(že)*, *to(že)* ,právě ten'; **takъ*, -a, -o ,takový'; **drug*, -a, -o ,druhý'; *(j)*inъ*, -a, -o ,jiný'; **kakъ*, -a, -o ,jaký, jaká, jaké'; *jakъ*,

-a, -o ,jaký / takový‘; **mъnogъ*, -a, -o ,mnohý, mnohá, mnohé‘; **vъšakъ*, -a, -o ,veškerý / všelijaký‘. Zájmenná deklinace těchto výrazů se do stč. převážně nezachovala, většinou tato jména přešla k tvrdé složené deklinaci, event. ke specificky numerální flexi. Původní zájmenné tvary zachovala tato zájmena ve zbytcích, a to těch pádů, v nichž se shodovala s flexí jmennou, jako např. *druh*, -a, -o nebo *však*: *na však čas*, *na všaku chvíli*.

Jak už to bylo zmíněno ve výkladu o měkké zájmenné rodové deklinaci, ve vývoji češtiny lze také pozorovat a) projevy tvarového vyrovnávání mezi měkkou a tvrdou zájmenou deklinací deklinace (*toho* → *teho* podle *něho*; tyto formy jsou známy z moravských dialektů),¹¹ b) mezi zájmenou a složenou deklinací (*ta* → *tá*, *těch* → *tých*).

Podoba nominativu a akuzativu sg. m. byla poznamenána zánikem lichého jeru, tedy ztrátou vokalického komponentu slabiky **tъ* > **t*. Tato situace byla ve stč. vyřešena: 1. rozšířením původní formy sufixem **-nъ* (*ten*), 2. reduplikací **tъ-tъ* > *tet*. Zbytky původního **t* zůstaly zachovány ve sprežce *vetčas* (< **vъ tъ časъ*) ,v tento čas‘. V akuzativu sg. ž. m. se prosadila forma genitivu-akuzativu: *toho*.

V instrumentálu sg. m. a n. se vedle stažené formy *tú* užívala ve stč. nestažená podoba *mezi toju* (> *toji*) ,mezitím‘ (jak napovídá kontext, tato forma byly adverbializovaná).

Poněkud nejasný je původ dativu a lokálu sg. f. *tej*: 1. mohla by být pokračováním nestažené formy **toji*, která podlehla apokopě a následné asimilaci *o* > *e* v pozici před *j*: **toji* > **toj* > *tej* – přijetí tohoto výkladu však vyžaduje uznání sporadické asimilace *oj* > *ej*, jinde nedoložené, 2. mohla by pocházet od deklinace posesiv *mój*, *tvój*, *svój*: *měj* (< **mojeji*), *tvěj* (< **tvojeji*), *svěj* (< **svojeji*) – slabinou tohoto výkladu však je, že nevysvětluje, kam se poděla délka. Tvary *těj*, *tiej* byly přejaty ze složené deklinace.

V singulárové deklinaci feminin došlo k vyrovnání koncovek dativu, lokálu a instrumentálu: *té* – *tej* – *tej*. V českých dialektech ve prospěch podoby původně genitivní, v moravských ve prospěch podoby dativní a lokálové, jak demonstruje následující tabulka:

11 Tyto formy by bylo možno interpretovat také jako výsledky unifikace tvarotvorného základu -e- podle nominativu *t-e-n*: *t-e-ho*, *t-e-mu*.

	stará čeština	české dialekty v užším smyslu	jihozápadočeské dialekty	moravské dialekty
1.	<i>ta dobrá žena</i>	<i>ta dobrá žena</i>	<i>ta dobrá žena</i>	<i>ta dobrá žena</i>
2.	<i>tě dobré ženy</i>	<i>tí dobrí ženy</i>	<i>tí dobrí ženy</i>	<i>teĵ dobrej ženě</i>
3.	<i>teĵ dobřiej ženě</i>	<i>tí dobrí ženě</i>	<i>teĵ dobrej¹² ženě</i>	<i>teĵ dobrej ženě</i>
4.	<i>tu dobrú ženu</i>	<i>tu dobrou ženu</i>	<i>tu dobrou ženu</i>	<i>tu dobrou ženu</i>
6.	<i>o teĵ dobřiej ženě</i>	<i>o tí dobrí ženě</i>	<i>o teĵ dobrej ženě</i>	<i>o teĵ dobrej ženě</i>
7.	<i>s tú dobrú ženú</i>	<i>s tou dobrou ženou</i>	<i>s tou dobrou ženou</i>	<i>s tou dobrou ženou</i>

Genitiv sg. má sporadicky podobu *toho* > *toh*.

12 Novotvar bránící alternaci *r-ř*.

C/ Nepravidelné deklinace

 a) *Můj, tvůj, svůj*

Tato deklinace je smíšená, neboť některé pádové formy jsou původní zájmenné tvary (nestažené i stažené), ostatní jsou přejaty z tvrdé složené deklinace. Následující tabulka znázorňuje podoby této deklinace doložené ve vývoji češtiny:

	m.	n.	f.
sg.			
1.	<i>můj</i>	<i>mé / moje</i>	<i>má / moje</i>
2.	<i>mého / méh</i>	shodné s m.	<i>mé / mej</i>
3.	<i>mému / mém</i>	shodné s m.	<i>mej / mé</i>
4.	<i>mój / mého</i>	<i>mé / moje</i>	<i>mú / moju</i>
6.	<i>mém</i>	shodné s m.	<i>mej / mé</i>
7.	<i>mým</i>	shodné s m.	<i>mú</i>
du.			
1.	<i>má</i>	<i>moji</i>	shodné s n.
2.		[?] <i>mú / mojú</i>	
3.		[?] <i>mýma</i>	
4.	<i>má</i>	<i>moji</i>	shodné s n.
6.		[?] <i>mú / mojú</i>	
7.		[?] <i>mýma</i>	
pl.			
1.	<i>moji / mí</i>	<i>má / moje</i>	<i>mé / moje</i>
2.		[?] <i>mých / mojich</i>	
3.		[?] <i>mým / mojím</i>	
4.	<i>moji / mí</i>	<i>má / moje</i>	<i>mé / moje</i>
6.		[?] <i>mých / mojich</i>	
7.		[?] <i>mými / mojimi</i>	

[?] Pádová forma společná všem rodům

Původně se tato zájmena skloňovala podle měkké zájmenné deklinace **jb, ja, je*, avšak po částečném provedení kontrakce a tvarovém přiblížení se složenou deklinací se začalo skloňovat nepravidelně. V některých koncovkách kontrakce neproběhla, a to zejména tam, kde pádové formy obsahovaly skupinu **-oji-*. V těchto případech pak byly přejímány koncovky deklinace složené tvrdé – kontrakce měla za následek, že se tato deklinace změnila z měkké deklinace v tvrdou.

V následující tabulce jsou na formách sg. a pl. mužského rodu demonstrovány rozsah a povaha inovací původně měkké rodové deklinace:

	psl. stav	stč. stav		
sg.	m.	formy kontrahované	formy nekontrahované	formy přejaté ze složené deklinace
1.	<i>*mo-jb</i>		> <i>mój</i>	
2.	<i>*mo-jego</i>	> <i>mégo</i> > <i>mého</i>		
3.	<i>*mo-jemu</i>	> <i>mému</i>		
4.	<i>*mo-jb</i>		> <i>mój</i>	
6.	<i>*mo-jetъ</i>	> <i>*mětъ</i> > <i>mém</i>		
7.	<i>*mo-jimъ</i>			<i>mým</i>
pl.				
1.	<i>*mo-ji</i>		<i>moji</i>	
2.	<i>*mo-jich</i>			<i>mých</i>
3.	<i>*mo-jim</i>			<i>mým</i>
4.	<i>*mo-jě</i>		<i>mé</i>	
6.	<i>*mo-jetъ</i>			<i>mých</i>
7.	<i>*mo-jimъ</i>			<i>mým</i>

Jak plyne z předchozích tabulek, v některých pádových formách se vedle sebe vyskytovaly dubletní podoby dlouhé (s intervokalickým *j*) a krátké (bez intervokalického *j*). Paralelní existence stažených a nestažených forem se pak stala východiskem pro vznik nových (sekundárních) tvarů posesivních zájmen, za jejichž vznik není zodpovědná provedená/neprovedená kontrakce: např. sekundárních forem nominativu pl. m. *mí* (vzniknuvší sekundárně podle krátkých tvarů *mých, mým,...*), nebo sekundárních plurálových tvarů *mojich, mojim...*, které se šířily až od 16. století a které vznikly podle dlouhé formy nominativu pl. *moji*.

pl.	m.	formy s tvarotvorným základem krátkým <i>m-</i>	formy s tvarotvorným základem dlouhým <i>moj-</i>
1.	<i>moji</i>	<i>m-í</i>	<i>moj-i</i>
2.	<i>mých</i>	<i>m-ých</i>	<i>moj-ich</i>
3.	<i>mým</i>	<i>m-ým</i>	<i>moj-im</i>
4.	<i>moji</i>	<i>m-í</i>	<i>moj-i</i>
6.	<i>mých</i>	<i>m-ých</i>	<i>moj-ich</i>
7.	<i>mými</i>	<i>m-ými</i>	<i>moj-imi</i>

Ve využití krátkých a dlouhých forem lze pozorovat výrazné nářeční difference, zejména ve východomoravských dialektech, ale také středočeských dialektech jsou běžné formy: *mojeho*, *mojemu*, *mojem*, *mojím*. Také v této deklinaci se projevuje vliv deklinace složené, a tak se v některých nářečích objevují podoby *mojího*, *mojímu* (*mojiho*, *mojimu*).

b) *Sám, sama, samo*

Toto zájmeno se původně skloňovalo podle deklinace **tō, ta, to*, již od psl. se však vedle forem zájmenných objevovaly formy tvrdé složené deklinace. Ve stč. se ještě objevovaly v genitivu a dativu jmenné formy známé z deklinace číslovek (*o-* a *a-*kmenové). Do nč. se původní zájmenné tvary uchovaly pouze v nominativu a akuzativu, kdežto v ostatních pádech zvítězily formy složené.

	m.	n.	f.
sg.			
1.	<i>sám</i>	<i>samo</i>	<i>sama</i>
2.	<i>samoho / sama / samého</i>	shodné s m.	<i>samé</i>
3.	<i>samomu / samu / samému</i>	shodné s m.	<i>saměj / samé</i>
4.	<i>sám / samoho / sama / samého</i>	<i>mé / moje</i>	<i>samú</i>
6.	<i>samom / samiem / samém</i>	shodné s m.	<i>saměj / samé</i>
7.	<i>samiem / samým</i>	shodné s m.	<i>samú</i>
du.			
1.	<i>sama</i>	<i>samě</i>	shodné s n.
2.		–	
3.		[?] <i>samýma</i>	
4.	<i>sama</i>	<i>samě</i>	shodné s n.
6.		–	
7.		[?] <i>samýma</i>	
pl.			
1.	<i>sami</i>	<i>sama</i>	<i>samy</i>
2.		[?] <i>saměch / samých</i>	
3.		[?] <i>saměm / samým</i>	
4.	<i>samy</i>	<i>sama</i>	<i>samy</i>
6.		[?] <i>saměch / samých</i>	
7.		[?] <i>saměm / samým</i>	

[?] Pádová forma společná všem rodům

c) *Kto*, *čso*

Tyto dvě formy se vyznačují jiným pojetím rodu: zájmeno *kto* je nositelem rysu +personálnost, zájmeno *čso* -nepersonálnost:

1.	<i>kto / kdo / kte / (ni)kt</i>	<i>čso / čse / co / (ni)čs / (ni)c</i>
2.	<i>koho</i>	<i>čso / čse / co / (ni)čs / (ni)c / čeho</i>
3.	<i>komu</i>	<i>čemu</i>
4.	<i>koho</i>	<i>-č / čso / čse / co / (ni)čs / (ni)c</i>
6.	<i>o kom</i>	<i>čem</i>
7.	<i>kým</i>	<i>čím</i>

Většina forem se od pozdní psl. tvoří především podle zájmenných rodových deklinací: *kto* podle mužské životné tvrdé deklinace, *čso* podle mužské neživotné měkké deklinace. Kromě toho se v nepersonální deklinaci vyskytuje starobylý tvar genitivu sg. **čbso*.

Tato deklinace se musela vypořádat se zánikem jeru ve formách nominativu a akuzativu sg.: **kṛ > *k*, **čb > *č*. Po zániku jeru tyto zájmenné formy neobsahovaly element, který by byl nositelem slabičnosti. To nebylo na překážku ve spřežkách, jako jsou *oč*, *poč*, *proč*, *več*, *zač* atd., nicméně v ostatních případech absence volálu bránila realizaci tohoto zájmena. Obě zájmena tento problém vyřešila originálně: a) personální forma byla rozšířena o enklitickou částici *-to*: **kṛ-to > kto*, b) nepersonální forma byla nahrazena genitivem: **čb → čso*. Okolnosti přijetí *čso* z genitivu do nominativu jsou nejasné, neboť pádový synkretismus nominativu a genitivu je velmi neobvyklý. Nicméně je zřejmé, že zde čeština využila faktu, že v genitivu byly dvě formy *čso/čeho*. Archaické *čso*, jehož vnitřní struktura již nebyla interpretovatelná, bylo pro tuto změnu vhodnější než forma *čeho*, která se naopak vyznačovala jasnou vnitřní strukturou odpovídající genitivním formám zájmenných a složených deklinací: *dobr-é-ho*, *jarn-í-ho*, *t-o-ho*, *j-e-ho*.

Z tabulky je patrné, že obě deklinace podlehly vývojovým změnám jak fonologickým, tak morfologickým. V deklinaci *kto* došlo již v době pč. k nahrazení původní instrumentálové formy **čěmṛ* podléhající palatalizaci formou *kým* původem od zájmena *ký*, *-á*, *-é*. Podobně se ustálila již v době předhistorické nová forma genitivu-akuzativu *koho*. V nominativu se v nejstarších textech vedle formy *kto* vyskytovala podoba *kte*, do konce 16. stol. se obě podoby změnilly v *kdo/kde*, a to podle forem tázacích příslovcí *kde*, *kdy*. Varianty *kto/kte* lze chápat jako případy počínající redukce (apokopy) koncové

samohlásky (*kto* > *kte*), která se završila ve formách záporného a neurčitého zájmena: *nikto* > *nikte* > *nikt* (tento vývoj je doložen u jiných zájmenných forem, zejména příslovečných: *tako* > *take* > *tak*).

Podobným způsobem se vyvíjely také nové formy nominativu a akuzativu *čso*, které podlehy: 1. asimilaci způsobu artikulace: *čso* > *co*, 2. *apokopě -o*: *čso* > *čse* (ve formách záporných a neurčitých zájmen: *ničso* > *ničse* > *ničs*). Kombinací obou změn vznikla záporná forma *nic*.

d) *Veš, všě, vše*

Deklinace tohoto totalizujícího zájmena byla od psl. smíšená. Skloňovalo se jednak podle tvrdé zájmenné rodové deklinace, jednak podle deklinace zájmenné rodové měkké (tímto způsobem se v psl. ohýbalo ještě zájmeno **sicb, sica, sice* ‚takový, taková, takové‘, které se ovšem ve stč. dochovalo jen ve zbytcích). Distribuce koncovek se řídila následujícím pravidlem: podle tvrdé deklinace se skloňovalo v těch pádech, které obsahují *ě*, v ostatních pádech podle měkké zájmenné deklinace **jb, ja, je*. Duálové koncovky nebyly ve stč. doloženy.

	m.	n.	f.
sg.			
1.	<i>veš</i>	<i>vše</i>	<i>všě</i>
2.	<i>všeho</i>	shodné s m.	<i>všie</i>
3.	<i>všemu</i>	shodné s m.	<i>vší / všie / všěj</i>
4.	<i>veš</i>	<i>vše</i>	<i>všu</i>
6.	<i>všem</i>	shodné s m.	<i>vší / všie / všěj</i>
7.	<i>všiem / vším</i>	shodné s m.	<i>všú</i>
pl.			
1.	<i>vši</i>	<i>všě</i>	<i>všě</i>
2.		[?] <i>všěch</i>	
3.		[?] <i>všem</i>	
4.		[?] <i>všě</i>	
6.		[?] <i>všěch</i>	
7.		[?] <i>všem</i>	

[?] Pádová forma společná všem rodům

Koncovka instrumentálu je nepůvodní, byla přejata buď z deklinace zájmenné rodové měkké, anebo složené měkké *všiem* → *vším*.

Pro vývoj této deklinace v češtině je příznačné rozštěpení forem strukturních pádů (nominativu a akuzativu) a pádů lexikálních (genitivu, dativu, lokálu a instrumentálu). Ve strukturních pádech začala být totiž struktura zájmenného tvaru rozšiřována o další segment: *-cek, -tek, -cen, -ken, -cken, -tken, -chen, -keren, -ckeren, -cheren, -kerý*. Tradičně se o těchto elementech hovoří jako o *přívěscích*. Tento nelingvistický termín vystihuje fakt, že se připojují ke konkrétní pádové formě, přičemž se samy skloňují (tudíž má jimi tvořená slovoforma netypicky dvojí flexi): sg. nom. *veš-cek, všě-cka, vše-cko*, ak. *veš-cek, všu-cku, vše-cko*, pl. nom. *vši-cci, všě-cky, všě-cka*, ak. *všě-cky, všě-cka*. Takový způsob tvoření pádové formy lze považovat z projevy introflexe, kterou čeština během svého vývoje odstraňovala. A tak se nakonec začala tato zájmena ohýbat flektivně, tj. kumulativním sufixem na konci slova - uvnitř těchto zájmenných forem se pak ustálila buď podoba *veš-*, *vše-*, nebo (nářečně *vši-*): *všechno, všecek / všicko X veškerý*). Tyto dlouhé formy se pak skloňovaly podle tvrdé zájmenné rodové deklinace (*všečen, všechna, všechno, všecek, všecka, všecko*), anebo podle složené tvrdé deklinace (*veškerý, -á, -é*). U zájmen *všečen/všecek* zůstával ve spisovné češtině zachován rozdíl mezi přímými pády rozšířenými *-cek/-chen* a nepřímými pády s původními formami (gen. *všeho, vší*, dat. *všemu, vší*). Naproti tomu u zájmena *veškerý* se tvoří dlouhé formy ve všech pádech (m. sg. gen. *veškerého*, dat. *veškerému* apod.). Podobný vývoj ovšem lze sledovat u zájmen *všečen* a *všecek* v dialektech: v plurálu se v západní části českých dialektů v užším smyslu objevují dlouhé formy s koncovkami zájmenné rodové tvrdé deklinace (gen. *všechněch*, dat. *všechněm...*), v českomoravských dialektech a větší části moravských dialektů dlouhé formy s koncovkami složené deklinace (gen. *všechných*, dat. *všechným / gen. všeckých*, dat. *všeckým...*).